

կակղամիսները խիստ շատուոր են, թէպէտև մարդուս այնչափ պիտանի չեն. շատը կ'ուտուին, բայց դժուարամարս են: Բլեղի գործածականներն են՝ ոստրէները և խեցիները. Յունաստանի ու Իտալիայի մէջ աւելի յարգի են պողիպոդներն ու սեպիաները¹. նմանապէս տեսակ տեսակ խղուճները² մէկ քանի երկիրներ խիստ յարգի են: Պլինիոս կը պատմէ թէ հին ատենը Հռոմայեցիք ալ աս կենդանիները աւազանի մէջ կը պահէն եղեր՝ իբրև կերակուրի պաշար: Կակղամիսներէն ոմանք մարդկանց հարստութեան ու զարդարանքի պատճառ կ'ըլլան իրենց աղուոր մարգրիտներովն ու սատափներովը՝ ոմանք ալ գեղեցիկ ներկ կ'ունենան որ գոյնը ամենևին չնետեր, և գործածելն ալ դիւրին է. ինչպէս է Չինու թանաքը, սեպիան, ծովու ծիրանին, և այլն:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Նախդեղին օգուտներն ու գործածութիւնը:

ՆԱԿԵԴԵՂԻՆ մեծ օգուտն է իրեն տակին շաքարը³, անկէ զատ՝ կենդանեաց համար ալ աղէկ ուտելիք է: Ըստ տեսակ հողերու մէջ կրնայ առաջ գալ, քիչ ծախքով կը մշակուի, և հոսմը գետնախնձորէն աւելի առողջարար է. ստեպղինի⁴ ու շողգամի հետ ալ բաղդատելով աս աղէկութիւնս ունի որ անոնց չափ հոգ չուզեր. երկար ատեն կը պահուի առանց աւրուելու, և աղէկ տեսակին սննդաբար հիւթը գետնախնձորին հաւասար է, ու ասոր չափ կենդանիները

գիրցնող ուրիշ բանջար չկայ: Միայն փորձով տեսնուեր է որ կաթնտու կովերուն համար այնչափ աղէկ չէ. բայց թէ որ գետնախնձորի հետ խառն տրուի՝ որ և իցէ կենդանեաց ալ շատ ախորժելի ու օգտակար է:

Նախդեղին օգուտներէն մէկն ալ աս է որ իր փոշին խահուէի տեղ կը գործածուի: Տերեւները աղէկ ուտելիք են անասնոց, և որչափ որ տերեւները կտրես, արմատը նորէն տերեւ կուտայ. միայն թէ քանի որ դեռ տակը մեծնալու վրայ է՝ պէտք չէ կտրել, չէնէ շաքար տուող հիւթը քիչ կ'ըլլայ. ուստի նայելու որ ամառուան մէջ չփրցուի, հապա երբոր տակերը հողէն կը հանես՝ ան ատեն փրցուր տերեւները: Թէ որ խիստ շատ են, ու անասունները մէկէն չեն կրնար ուտել հատցընել, տակառներու մէջ կոխէ, կարգ մը տերեւ՝ կարգ մը աղ դնելով, և ուրիշ ատենի համար պահէ. կրնաս նաև պարարտութեան տեղ հողուն մէջ թաղել: Իսկ թէ որ միայն անասնոց տալու համար մշակես, տասնուհինկ օրը մէյմը կրնաս տերեւները փրցընել, մանաւանդ թուամծները:

Սշախելուն իերպը:

ՆԱԿԵԴԵՂԻՆ մշակելուն կերպը շատ դիւրին է. ամէն տեսակ հողի մէջ կը բուսնի, բայց աւելի կը սիրէ թեթեւ, կակուղ, խոր, ու անտառի սև հողերով խառնուած երկիրները, ինչպէս են գետի մօտ եղած տեղուանք: Բլազոտ հողերուն մէջ տակերը շատ չեն մեծնար, բայց շաքարի հիւթը առատ կ'ըլլայ. սաստիկ կրոտ՝ կաւոտ ու կալուն հողերը ամենևին չսիրեր: Քիչ խորութիւն ունեցող հողերուն օգուտն աս է որ տակերը դիւրաւ կրնաս հանել: Բնդհանրապէս ցորենի արտերը որ շատ կաւոտ չեն, և հաճարի արտերը որ ոչ կրոտ ու ոչ խիստ ցամաք են՝ Նախդեղին աղէկ կը յարմարին:

1 Միւրեմեպ պաւլու:

3 Տես օրագրիս 27 երեսը:

2 Սալանիւն:

4 Հասաւ:

Ղականդեղը փոփոխական կլիմայ շատ կը սիրէ . խոնաւութեամբ տակերը սաստիկ կը մեծնան , իսկ չորութեամբ քիչ կը փնասուին . անոր համար թէ հիւսիսային և թէ հարաւային կողմերը կրնայ տնկուիլ :

Եւրամեայ վարուցանիկարգին մէջ՝ երկիրը շատ ատեն պարապ ձգելու ու ետքը ցանելու է ձականդեղը , իսկ քառամեան կարգին մէջ վարսակ՝ ցանելէն ետքը :

Ղականդեղը այնպիսի հող կուզէ որ մէջը սննդարար հիւթ շատ ըլլայ . անոր համար աշնան կամ գէթ յունուարէն առաջ պարարտացընելու է հողը : Արպէս զի ձականդեղը քաղելէդ ետքը՝ պարարտ երկիրը պարապ չմնայ , մէկէն վրան ցորեն ցանէ որ յաջորդ տարին շատ աղէկ կը բերէ : Ղականդէն շաքար հանողները կ'ըսեն թէ չափազանց պարարտութիւնը կրնայ փնասակար ըլլալ . անոր համար երբոր հողը պարարտ է՝ աւելի պարարտութիւն պէտք է խառնել :

Երբոր ցորենէ , վարսակէ կամ որ և իցէ արմատիքէ մը ետքը կուզես ձականդեղ ցանել , զանոնք հնձելէդ ետքը քանի որ երկիրը չորցած է՝ մէկէն հերկէ , ու մանկեռով խոտերը խլելէդ ետքը տափանէ ու թող : Երբոր գէշ խոտերը նորէն կ'երևնան , քանի որ ծաղիկ տուած չեն՝ նորէն քաղհան ըրէ , ու ետքը հասարակ արօրով խորունկ հերկէ ու թող : Վարնան բերանը նորէն հերկէ ու տափանով և լողքարով հողի կոշտերը փշրէ ու շրտկեցուր , որով հողը սաստիկ կը կակրղնայ , ու տակերը առանց բաժնուելու կը մեծնան :

Երբոր կ'ուզես շաքար հանել՝ պէտք է նայիս որ ձականդեղդ աղէկ տեսակէն ըլլայ : Վարմիր տեսակին տակը թէպէտ և խոշոր կ'ըլլայ , բայց շաքարոտ հիւթը քիչ է . և աւելի տերեւ տալուն՝ անաւնոց համար կը մշակուի , իսկ ձերմակ կամ վարդագոյն տեսա-

կը աւելի շաքարոտ , ու կենդանեայ համար ալ շատ սննդարար է . այնչափ ջրի չէ , չորութեան կը դիմանայ , սառուցէ չառնուիր : Վեղին տեսակն ալ գէշ չէ , և ձերմակէն ետքը աս տեսակն է շատ շաքար ունեցողը :

Շատ դժուար է ձականդեղին զուտ հունտերը գտնել , այնպէս որ մէկմէկու հետ խառնուած չըլլան : Եւ բանիս համար աղէկ տակերէն շատ մը պահելու է , անանկ որ ոչ շատ կարճ՝ ոչ ալ խիստ երկայն և ոչ ճիւղ ճիւղ բաժնուած ըլլան : Տերեւերը անանկ փրցընելու է որ տերեւին բուսած տեղը չփնասուի . յետոյ չոր ու զով տեղ մը աւագի մէջ թաղելու է : Վարնան երբոր աղէկ մը ցուրտը կ'օտրի՝ հանելու և աղէկ հողի մէջ տնկելու է իրեք իրեք ոտնաչափ մէկմէկէ հեռու , նայելով որ երկիրը նոր պարարտացուցած չըլլայ , ու միայն ան տերեւ տալու տեղը հողէն դուրս ձգելու է : Հունտը սեպտեմբերին մէջ աղէկ մը հասուննալէն ետքը ժողվելու է՝ աղէկներն ու հասունները ընտրելով . ամէն մէկ արմատը հինկէն ինչուան տասը ունկի հունտ կուտայ : Հունտին վրայի կճեպները հանելէն ետքը՝ լաթի մը վրայ փռած արևուն դնելու է կամ մաղմաղ կրակի բռնելու է որ չորնան , և աս հունտերը չորս հինգ տարի կրնան պահուիլ առանց աւրուելու : Երբոր կ'ուզես այլեայլ տեսակներուն հունտերը ունենալ , պէտք է հունտի թողուցած արմատներդ մէկմէկէ հեռու ըլլան :

Վարնան բերանը քանի որ քիչ մը խոնաւ է հողը՝ հունտերը ցանէ , և քանի մը տերեւ տալէն ետքը ալ մի վախնար սառուցէ : Արչափ որ ամառուան չորութիւնը կասկածելի է , այնչափ շուտով պէտք է տնկել . բայց սովորական ատենը ապրիլի կեսէն ինչուան մայիսի սկիզբներն է . հարաւային կողմերը աւելի շուտ կրնայ տնկուիլ : Եւ ամանակէ առաջ ցանելը աս վտանգս ունի որ հողը աղէկ մը տաքցած չըլլալով՝ բոլոր տակերը հա-

ւասար չեն մեծնար, և գէշ խոտերը կը շատնան. իսկ ուշ տնկելուն փնասը աս է որ մէկէն տաքը կոխելով կը փնասուին, և քաղելու ժամանակը կ'ուշանայ: Սմանք հունտը ցանելէն առաջ օրերով ջրի մէջ կը դնեն որ աւելի շուտ կը ծի:

Երկու կերպով կը ցանուի ճակնդեղը. մէյմը տարածելով, մէյմըն ալ զատ զատ տնկելով. առջինը գրեթէ չգործածուիր հիմա. սովորականը երկրորդն է. աս բանիս համար աղէկ հերկած երկրին մէջ երկու բթաչափ խորութեւ զուգահեռական ակօսներ կը բանան՝ մէկմէկէ երկու ոտքի չափ հեռաւորութեւ. ետքը մէյմէկ ոտնաչափ մէկմէկէ հեռու իրեք չորս հունտ կը դնեն ու տափանով կը ծածկեն: Երունայ նաև սերմնացան գործիքը բանեցուիլ, որ պզտի սայլ մըն է ծակ ծակ, և ան ծակերէն հունտերը կ'իյնան ակօսներուն մէջ. սայլակին ետեւէն ալ շղթայով կապած պզտի տափան կամ լողքար մը կայ որ ընկած հունտերը հողով կը ծածկէ: Եւ որովհետեւ հունտերուն վրայի կճեպները արգելք կ'ըլլան ու դիւրաւ ծակերէն դուրս չեն գար, անոր համար նախ ծեծելու ու մաղելու է որ կճեպները բաժնուին:

Երբոր տերեւները մէկ կամ մէկ ու կէս բթաչափ կ'երկրնան՝ պէտք է արտը քաղհանել, այսինքն գէշ խոտերը խլել, ու հողը կակղցընել: Եւ ջրի անգամուն ձեռքով քաղհանելու է. տասնըհինկ օրէն մէյմըն ալ. և աս բանիս համար կը գործածուի մանկեռ. իսկ հողը կակղցընելու համար կը գործածուի բազմախոփը: Բայց աս գործողութիւններն ընելու ատեն նայելու է որ տակերը չծեծուին այսինքն գործիքներուն ակաւայով կամ բերնովը չվիրաւորուին. անոր համար պէտք չէ շատ խոր մխել գործիքները: Հողերը կակղցընելու ատեն նայելու է որ հողը թաց չըլլայ, ու ցօղը ցնդած ըլլայ. բայց պէտք չէ ալ թողուլ որ բոլորովին հողը չորնայ ու

կարծրանայ:

Եւ օսըրցընելն ալ հարկաւոր գործողութիւն մըն է որ առջի կամ երկրորդ անգամ քաղհանելէն ետքը ընելու է. աս բանս անոր համար կ'ընեն որ մէկ տեղ մը խուկուած բոյսերը քիչ մը ցանցաւան: Եւ բոյսն որ կ'ուզես թողուլ՝ ոտքով անոր քովի հողին վրայ կոխէ՝ իսկ հանել ու զածիդ տերեւներէն բռնէ ու մէկ դի ծռելով քաշէ հանէ. նայէ որ մնացածներուն ամէն մէկ արմատը ութը ինը բթաչափ հեռու ըլլան մէկմէկէ:

Բաղելուն ու պահելուն կերպը:

Եւ շաքար շինելու համար և թէ կենդանեաց տալու համար անկուած ճակնդեղները պէտք է նայիլ որ յարմար ատենին քաղուին կամ ժողովուին: Ճակնդեղը որչափ որ մնայ հողին մէջ, այնչափ տակերը կը մեծնան. ուստի նայելու է որ եթէ սառուցի վախ չկայ, կամ ետեւէն ուրիշ բան պիտի չցանես, որչափ կարելի է ուշ քաղես: Եւ որ արտդ պզտի տեղ է՝ սեպտեմբերի կէսէն կընաս սկսիլ որ ինչուան հոկտեմբերի վերջերը լմընայ. իսկ թէ որ տեղդ մեծ է, սեպտեմբերի սկիզբէն ինչուան դեկտեմբեր: Եւ որով քաղելը աս վտանգը ունի որ ոչ միայն տակերը պզտիկ կը մնան, հապանակ պահելու չեն գար, կը թռուին, ու շաքարը հանելն ալ դժուար կ'ըլլայ:

Կարծր հողերու մէջ տնկուածները եղանով՝ ու հոսելով՝ կը հանեն. իսկ թեթեւ հողին մէջինները ձեռքով կը հանուին՝ տերեւներուն կոթերէն քաշելով. բայց նայելու է որ որչափ կարելի է չոր ատեն մը ըլլուի աս գործողութիւնս, որպէս զի արմատին վրայ կապած հողերը դիւրաւ բաժնուին:

Ճակնդեղները քաղելէն ետքը սուր դանակով մը կտրելու է անոնց տերեւ-

ները, հողերն ալ թօթվելու է. բայց պէտք չէ մէկմէկու զարնելով թօթվել, վասն զի կրնան վիրաւորուիլ ու փտտելու պատճառ ըլլալ: Ենկէ ետքը պէտք է մէկէն շտեմարանը տանիլ՝ թէ որ կ'ուզես երկայն ատեն պահել. եթէ շաքարի համար է՝ մէկէն գործարանը տանելու է: Իսկ կտրած տերեւները մէկէն հողու մէջ թաղելու է:

(Ը) Էփաղելը և թէ շտեմարանը տանիլը նայելու է որ սառոյցը կոխելէն առաջ ըլլայ. իսկ եթէ քաղելէ դառաջ յանկարծ ցուրտը կոխէ՝ մի քաղեր, թող քաղելէն ետքը ցուրտը սկսի նէ՝ խումք խումք ժողվէ ու ան խումբերը իր տերեւներովը կամ յարգով աղէկ մը ծածկէ:

Եւաջները երկայն ատեն չէին քաղեր, կը թողուին որ աղէկ մը չորնան ինչուան որ տերեւները դեղին, ու սեպտեմբերի վերջերը կը քաղէին. բայց ետքը իմացուեցաւ որ չորու թիւնն ու տաքութիւնը աւելի փասակար են՝ քան թէ թացութիւնը:

Ճակնդեղը քիչ հիւանդութիւն ունի, ու խիստ քիչ ճճի կը դալճի անոր: Երբեմն քանի որ պղտիկ է՝ ցրտէն կը զարնուի. ասոր նշանը ան է որ տակը ամենեւին չմեծնար, թէպէտ և տերեւները նշան մը չեն ցուցներ: Սովորաբար աս հիւանդութիւնս ունեցողները չեն ապրիր, բայց երբեմն կ'ըլլայ որ եթէ մէկ երկու շաքաթէն օդը տաքնայ ու քիչ մը անձրեւ գայ, կ'առողջանան. ասոր նշանն ալ ան է որ տակին ծայրը տեղ տեղ ձերմակ կէտեր կը տեսնուին: Երբեմն ալ քաղուած տակերուն կոթին կողմը խորունկ ծակ մը կ'ըլլայ. կ'երեւնայ թէ ասիկայ որդերուն ուտելէն է. բայց աս բանիս համար պէտք չէ զանոնք դուրս ձգել, վասն զի կրնայ ասոնցմէ ալ չափաւոր հիւթ հանուիլ: Շերմակ որդ մը կայ որ ծլելու ժամանակը մեծ փնաս կուտայ ճակնդեղին. աս բանիս առաջը առնելու համար՝ պէտք է մէկէն խլել ան արմատները

որ մէկաւնոնց ալ չանցնի: Եւսայտ չափ դիւրին է ճակնդեղին մշակելուն կերպը. իսկ շաքարը հանելու համար պէտք է գիտնալ բնալուծութեան սկզբունքները, և արհեստը:

ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՒՏ

Վոր Գեասէ աղէի շաղախ՝ շէնքի համար:

Եւս 4 մաս ծեծած աղիւս¹, 1 մաս գաճ², 1 մաս ալ երկր(թի խարտուք³). աս խառնուրդը չափաւոր ջրի մէջ թրջոց դիր՝ մէջը քիչ մը անուշադր՝ դրած, հետն ալ ջրին չափ քացախ խառնէ: Եւ կերպով շինած շաղախը խիստ երկայն ատեն կը տևէ, սաստիկ կրակի ալ կը դիմանայ. անոր համար շատ յարմար է թոնիր՝ փուռ և ասոնց նման բաներ շինելու:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Եփային Բարերար:

Եւ ընկերական պարտքն որ մարդս բնութեանը հետ աշխարհք կը բերէ, և ան եղբայրական և ազգային սէրը որ աստուածային և մարդկային օրէնքները կը դովեն, ոչ ոք կրնայ աւելի օգտակար և վայելուչ կերպով կատարել՝ ինչպէս ազգային բարերար մը: Երկին բարերար է այնպիսին. մէյմը որ իր մերձաւորներուն բարիք կ'ընէ, մէյմըն ալ որ շատ մարդու կ'ընէ բարիքը: Եւսպիսի բարերարները տէրութե մը կամ ազգի մը մեծ զարդ և գլուխաւոր հիմը պէտք է համարուին, որովհետեւ ամբողջ ժողովրդեան մը եր-

1 Խորտան:

2 Աւել:

3 Եփային:

4 Նշապուր: